

På fädernas axlar

Faderssymboler, manlighet och patriotisk gemenskap under Stora nordiska kriget

Andreas Marklund

Strax efter nyåret 1709/1710 påbörjade en dansk krigshär under general Christian Reventlow ett fälttåg genom nordöstra Skåne. Målet var den svenska örlogsbasen i Karlskrona. Två månader tidigare hade hären landstigit vid Råå fiskeläger utanför Helsingborg och på kort tid återerövrade väsentliga delar av den gamla provinsen. Ledningen i Köpenhamn ansåg därför att tiden var mogen för en framstöt mot "Gammal-Sverige".¹

Vid nyheterna om den danska framryckningen tömdes svenska högkvarteret i Kristiansstad på soldater, men den 12 januari 1710 hann Reventlows armé ikapp en svensk eftertrupp vid Torsebro.² Panik utbröt bland de retirerande soldaterna och sammandrabbningen utföll i dansk favör.

Förutom ett kort omnämnande i *Post- och inrikestidningar* förbigicks striden vid Torsebro med tystnad på den svenska sidan. I Danmark fick den en helt annan uppmärksamhet. Ett exempel är den tryckta hyllningsdikten *Allerunderdanigste Gratulation Over den Stor-Maegtigste Kongis KONG FRI-DERICH Dend Fierde Hans Seyer-Rige Vaabens Fremgang udi Skaane*. I sina bemödanden att framhäva händelsens episka dimensioner använde författaren ett tidstypiskt retoriskt knep – han åberopade fornstora dagars mandom:

Thi end er til det Helte-Mod
Og gamle Manddoms ære
Som altid hos det Danske Blod
Priisværdig maatte være.³

Stridens gunstiga utfall, bland annat tjugo dödade och 699 tillfångatagna fiendesoldater, visade att den danska armén vägledades av förfäderna och deras manliga hjältemod. Med värjan i hand hade Fredrik IV:s knektar gett prov på att de besjälades av den "gamle Manddoms ære". Fäderna figurerade flitigt i Stora nordiska krigets propagandatexter. Både urtidens "gamle" och samtidens stora

fadersauktoriteter var dygdeexempel – *exempla* – som manade läsare och åhörare till mod och kampvilja. De skulle lysa som ledstjärnor för ett krigshärjat folk.

Den här artikeln undersöker bruket av fadersymboler i statlig propaganda under Stora nordiska kriget. Det handlar om myter och myters makt i tider av krig och oro. I fokus står de *myter om det manliga* som propagandamakarna smidde kring temat fäder och krig. Fäderna och manligheten bands i myterna samman med riket och de storpolitiska konjunkturerna, inte minst genom det centrala *fäderneslandet*. Därför kommer arbetet också att inlåta sig på formeringen av rikstäckande gemenskapsband i det tidiga 1700-talets Sverige och Danmark.

Inåtriktad krigspropaganda

Propaganda handlar om att övertyga och omvända.⁴ Och propagandistisk verksamhet kan definieras som konsten att driva en utvald målgrupp i en önskad riktning.⁵ I den här studien granskas statsmaktens ansatser att upp-egga undersåtarna till strid, död och andra former av offer i kungens krig. Det rör sig alltså om inåtriktad krigspropaganda – om den krigförande statens självgestaltning på hemmaplan.

Under den tidigmoderna perioden baserades statens propagandistiska arsenal i huvudsak på predikstolen, tryckta småskrifter, olika former av porträttmåleri samt rituella manifestationer såsom tacksägelsefester och kröningar.⁶ Här kommer det i första hand att handla om de två förstnämnda kategorierna. Detta är inte någon slumpmässig avgränsning. Som den svenska historikern Elisabeth Reuterswärd framhåller var predikstolen tidens viktigaste massmedium för gemene man.⁷ 1600- och 1700-talets sockenkyrkor var ingalunda reserverade för det religiösa budskapet. Till följd av tidens begränsade läskunnighet utgjorde prästernas högläsning ett mycket effektivt sätt för staten att nå ut med information till undersåtarna. I både Danmark och Sverige använde centralmakten det lokala prästerskapet vid förmedlingen av kungliga kungörelser, till exempel nya lagar, skattepåbud och officiella nyhetsrelationer. Förmedlingskraven var ibland så omfattande att sockenprästerna knappt menade sig ha tid till gudstjänsten.⁸

Det utvalda källmaterialet omfattar också tryckta småskrifter, framförallt de så kallade skillingtrycken. Detta var enkla trycksaker, normalt bestående av ett större ark som vikts i fyra eller åtta mindre sidor, innehållande en eller flera visor.⁹ Av de skillingtryck som utgavs under Stora nordiska kriget var nästan alla utan författarnamn, men tidigare forskning har visat att många ämbetsmän och akademiker återfanns bland skribenterna.¹⁰ Vilken relation hade dessa till statsmakten? Att ställa sin musa i statens tjänst och besjunga rikets härlighet hölls under barockens dagar för verkligt stor diktning.¹¹ Och

på enväldets kulturscen var det vanligt att man skrev eller målade för att uppmärksammas som god patriot och vinna tillträde till rikets högre poster.¹² Därför är det motiverat att omtala detta lösa nätverk av självständiga skriftställare som statsmaktens propagandamakare. Många alster gavs dessutom semiofficiell status genom utgivning vid kungliga boktryckerier.¹³

Likt kungörelserna riktade sig skillingtrycken till ett brett auditorium. De var avsedda för försäljning och allmän spridning. Både danska och svenska skillingtryck präglas av ett enkelt bildspråk och frispråkigt tonfall som indikerar ett folkligt tilltal.¹⁴ Där finns många djurmetaforer, sexuella anspelningar och referenser till det dagliga arbetet på gård och åker, inte sällan brokigt sammanrörda med diverse platser och figurer ur Bibeln.

Något som gör skillingtrycken särdeles intressanta som historiskt källmaterial är att publiken inte begränsades till de läskunniga undersåtarna. De framställdes alltid som sånger, ofta baserade på koraler från psalmboken och andra kända melodislingor. Därför var de väl avpassade för att uppfångas av en muntligt orienterad folkkultur.¹⁵ I städerna spreds de via tobaksbodare och gatuförsäljare, på landsbygden av gårdfarihandlare eller specialiserade kolportörer.¹⁶

Historiens fäder

I skillingtrycken var det vanligt att kungens soldater jämfördes med heroiska föregångare från tidigare krig. Sommaren 1711 utgavs den upprymda danska segersången *En Liden Gratulation til Den Danske Søemand* [...]. Textens hjälte var en viss kapten Sivers. Hans heroiska gloria utformades bland annat genom paralleller till "Ærlig Danske Juul": en hjälte från forna dagar som visste hur man fick den lede svensken att "bukke" och "sig under wandet dukke".¹⁷ Denna föredömliga krigsman var naturligtvis ingen mindre än Niels Juel: amiralen och sjöhjälten från Skånska kriget 1675–1679.

Genom de *exempla* som representerades av Niels Juel och andra stridbara förfäder renderades krigstjänsten för kungen ett lyster av historisk kontinuitet. De soldater som stred för Fredrik IV och Karl XII bands till ett stolt och tvingande fädernesarv av mandom, mod och morske män. Det historiska perspektivet var emellertid inte fixerat vid någon specifik epok. Fädernas tid var en obestämbar guldålder då hjältarna var riktiga hjältar och männen riktiga män. Samma brist på precision präglar hjälteporträtten. Den i sig tämligen dunkla referensen till Niels Juel var relativt sett ett unikum av klarhet, då det var ovanligt att historiens heroer nämndes vid namn. Deras hjältemod åberopades normalt i allmänna ordalag med referenser till "de gamle", "fordoms kungar" eller kort och gott "fäderna".

Av de hjältar som tilläts framträda i individuell tappning var majoriteten

av kungligt blod, i synnerhet 1600-talets krigarkungar och mytiska forntidskungar som götakungen Humble.¹⁸ Därtill drar propagandan många paralleller mellan samtidens kämpar och krigiska ledarfigurer från Gamla testamentet, till exempel Josua, Simpson och Gideon. I *Wälmente Tanckar Öfwer den glorieusa SEGER som den Swenska Armeen, igenom Gudz Råd, erhöit Emot den Danske, Wid Helsingborg den 28 Februarii 1710* användes berättelsen om Josua och Jerikos förgörelse för att framhäva Magnus Stenbocks insatser som fältherre under slaget vid Helsingborg. Visan hänvisade också till "hjälten Gideon" och hans blodiga seger över "Midjans stolte hop", dessutom ägnades några väsentliga strofer åt Karl XII och den ryska arméns oskadliggörande vid Narva.¹⁹

Framhållandet av fädernas mandom ingick i ett större statligt propagandaprojekt som syftade till att rendera riket och kungahuset ett ärorikt förflutet. Detta historiebruk var inte unikt för nordiska förhållanden. Under en tid av tilltagande maktcentralisering sökte de flesta av Europas furstehus legitimera sina maktanspråk med historien som vapen – ett ansvar som vilade på poeter, porträttmålare, historiografer och andra propagandamakare av mer eller mindre officiell karaktär.²⁰ Att lyfta fram ett släktskap till de bibliska israeliterna var en populär teknik, så också till de fornermanska folkstammarna. De spanska habsburgarna fasonerade sig exempelvis som ättlingar till visigoterna.²¹ Nordens mytologiska motsvarigheter var cimbrerna i Danmark och göterna i Sverige.²²

I Stora nordiska krigets skillingtryckspropaganda var såväl cimbrer som göter exempel på genuin manlighet. *De overblefne gamle Danske Hierters Fryde-Sang over Kong Friderich dend Fierdis lykkelig Land-Gang, som skeede ved Raa-Aare, mellan Helsingborg og Lands-Crone den 11 Noobr. Anno 1709* beskriver hur några svenska soldater försöker "mandig att holde det Svenske partij [...]" under danska härens landstigning vid Råå. Detta visar sig dock vara ett fåfångt företag: "Voxet for Ilden saa hastig maa smelte, saa maatte og de for de Cimbriske Helte."²³ De cimbriska hjältar som kung Fredrik förde med sig över sundet var så manliga i sin utstrålning att deras blotta anblick räckte för att oskadliggöra fiendesoldaterna. Så överväldigande var cimbrernas krigsnimbus att svenskens ansats till ett "mandigt" motstånd rann ut i sanden och kvarlämnades som ett försmädligt nederlag på den sydsåkanska vinterstranden.

Detta pekar mot en av de mer destruktiva mekanismerna i det krigstida manlighetsbegreppet. För att framstå som manlig var det nödvändigt att krigaren uppsökte en motståndare som hans handlingar kunde definieras mot. Att ta sig ur en sådan konfrontation med manligheten i behåll krävde dock ett omintetgörande av motståndarens manlighetsanspråk. Ergo: manligheten var något som bevisades i konkreta tvekampssituationer. Och den kunde en-

bart tillfalla en av kombattanterna. Där fanns inte plats för nyanser – den enes manlighet medförde per automatik att den andre utdömdes som omanlig. Detta var en aggressivt självcentrerad form av manlighet. Och då fäderna visat sig otadligt manliga i strid var det ett tungt ansvar som åvilade nutidens ättlingar när kungen och fäderneslandet kallade på hjälp.

Det tvingande fädernearvet används flitigt i den segerdikt som barockskallden och universitetsläraren Andreas Stobaeus deklamerade på ettårsdagen av slaget vid Helsingborg för lärarkollegiet vid Lunds universitet.²⁴ Själva deklamationen hölls på latin, men senare samma år publicerades stycket i en svensk översättning med den tidstypiskt imposanta titeln *Det å Nyo Sig Lefwandis vijsande HOPP till en önskelig Frijd, då den genom den Alswäldige GUDENS krafftige Bijstånd, Hans Kongl. May:t wår allednädigste Konungs, Konung CARL den Tofftes lykkelige Wappen, Hans Höggreslige Excell:ces hr Grefwe Magnus Stenbocks Försichtige och Tappre Anförande, wid staden Helsingborg d: 28 Febr. 1710 erhåldne härliga Seger*. Författaren låter Skånes generalguvernör Magnus Stenbock betrakta den danska landstigningen från hästryggen. Här avger fältherren ett högtidligt löfte som kopplar samtidens män till forntidens mannakämpar: den danska kungen skulle snart få erfa "att Svenska män ännu finnas i vårt Rike, Som veta, som sig bör, att Fägna Gäster slike."

Stora delar av Stobaeus alster ägnas åt upprättandet av den nya armén. Detta storslagna projekt "till vårt rikets tarv" möttes till en början av motsträviga undersåtar. Svensken i gemen var krigstrött, förtvivlad och härjad av en djup fattigdom "som omöjligt gjorde allt, och syntes liksom vart hjärta vore kallt." Men Stenbock talade till folket och påminde dem om det götiska arvet: låt "Dansk Man känna, att i Sverige lever än, Den Gamla Göte Art och Krigserfarne Män."

Det var ord som visste var de tog. En susning hördes bland åhörarna och den uråldriga mandom som slumrade i de svenska folkdjupen blossade upp till fullan låga: "Så gick det även, den gnist i hjärtan låg, av Mandom väcktes upp, till dess man lågan såg." Från rikets alla hörn kom allmogens söner löpande för att sluta sig till Stenbocks fana, medförandes "gevär av alla slag: Musköt, Pik, Bajonett [...]" Med enhällig stämman förkunnade de sin brinnande krigsiver, varför Stenbock belåtet kunde notera att gångna tidens "karlamod" ännu animerade undersåtarna:

Då Greven hörde slikt, på munnen han då myste
Och tyckte vara väl, att folket ännu hyste
I blodet Karlamod; Dock sade; Bussar hör
Här vill än mera till, för'n man sitt fälttåg gör.²⁵

Nu vidtog exercisen: vapenbruk, truppförflyttning och fältdisciplin. Men på grund av fädernas återupplivade mandom var grovgörat redan gjort. "Bus-sarna" besjälades av en karsk "lust till denna leken". Och vid den slutliga uppgörelsen utanför Helsingborgs stadsmurar var det som om de götiska förfäderna kämpade sida vid sida med sina ättlingar.

Landets fäder

En följd av textförfattarnas ljumma intresse för individuella hjälteporträtt var att fädernas manlighet framtonade i generiska termer, som en del av gårdagens tidsanda. I krigspropagandan besjälades det förflutna av ett manligt kynne som till stora delar gått förlorat, men som kungens kämpar i sina ljusaste stunder kunde visa prov på. Sålunda länkades soldaterna ihop med en stolt men blodsbestänkt kedja av krigiska förfäder – en inhemsk hjälteräcka som led efter led sträckte sig bakåt i historiens dimmor. Denna maskulina hjälteräcka var en viktig dimension av begreppet *fädernesland/fedreland* – ett av krigspropagandans nyckelord.

Under de senaste femton åren har fäderneslandsbegreppet och dess romersk-latinska rötter – *patria* – hamnat under lupp, både i nordisk och internationell forskning. Man har klarlagt fäderneslandets fundamentala roll i äldre dagars politiska tänkande, men i fråga om den tidigmoderna perioden är det framför allt religiösa och nationella aspekter som lyfts fram. Det har genererats en intensiv vetenskaplig debatt där det stora tvisteämnet varit huruvida begreppet refererade till en vid horisontell gemenskap, och således fungerade som basen för en "nationell identitet" i tiderna före nationalstaten, eller om innebörden begränsades till det hierarkiska förhållandet mellan undersåtarna och den teokratiska kungamakten.²⁶

Den allra senaste forskningen rymmer ansatser att analysera fäderneslandet ur ett könsperspektiv. Det är dock en något senare epok som avhandlas: Franska revolutionens och Napoleonkrigens tid. Uppbyggnaden av de franska och preussiska värnpliktsarméerna gjorde det nödvändigt att skapa en ny form av maskulin heroism med fokus på döden för fäderneslandet. Denna moderna hjältekult skulle genomtränga samhällets sociala barriärer och göra alla män till potentiella nationella hjältar.²⁷

I Stora nordiska krigets propagandatexter nyttjades fäderneslandet i en bemärkelse som varken kan avgränsas till furstekulten eller utsträckas till 1800-talets nationella projekt. Som den svenska historikern Peter Ericsson påpekar i *Stora nordiska kriget förklarar* ska begreppet förstås i förhållande till en organisk samhällsbild där kungen var ordningens oomkullrunkeliga centrum och där uppdelningen mellan horisontell och vertikal integration var irrelevant.²⁸ Den lutherska treståndsläran utgjorde det övergripande samhällsideologiska

ramverket för både svenska och danska propagandamakare. Tillvaron i stort beskrevs som Guds hus, riket som ett kungens hus, och undersåtarnas plikter formulerades utifrån de hus eller hushåll som männen i egenskap av husfäder ansvarade för.²⁹ Genom dessa sammanbindande husallegorier gjordes kungen symboliskt närvarande i alla undersåtliga hushåll, samtidigt som kungariket framstod i termer av ett lutherskt hus med kungen som husfader och undersåtarna som barn. På alla nivåer av samhället var fadersrollen alltså förutsättningen för makt och auktoritet.³⁰

Fäderneslandet måste förstås i ljuset av dessa samverkande fadersauktoriteter. Begreppet refererade till ett land i fadersmaktens händer, det vill säga ett land som regerades av fäder. Men där fanns också en historisk dimension, förankrad i ordets bokstavliga innebörd: hädangångna män som i en eller annan bemärkelse skapat landet och därför kunde göra anspråk på detta land som sitt. Från detta perspektiv var fäderneslandet en förpliktande gemenskap där landets inbyggare knöts till tidigare generationer genom band av tack-samhetsskuld.

I sitt bidrag till *Dansk identitetshistorie* framhåller historikern Harald Ilsoe förfadersidentifikationens betydelse för ämbetsmän och akademiker som under perioden 1550–1700 sökte frammana en ”nationalhistorisk bevidhet” i Danmark.³¹ Detsamma gäller Stora nordiska krigets propagandistiska gemenskap. Det frammanades en bild av att ”landet” – såväl riket som den lokala hembygden – vilade på fädernas axlar, därför var det bara rätt och rimligt att avkräva de nutida ättlingarna ett uppförande som fullföljde fädernas verk och hedrade deras minne. Kung Fredrik använde denna strategi i ett öppet brev till Köpenhamns borgare, den 27 juli 1700. Inför risken av ett svenskt stormanfall mot den danska huvudstaden påminde han stadsborna om ”[...] den Devotion och Nidkiærhed, som samtlige Magistrat og Borgerskab i Vores Residens-Stad Kiöbenhavn imod fremfarne Konger Vores Forfædre, have udvist [...]”³² – en hänvisning till köpenhamnarnas framgångsrika parering av Karl X Gustavs stormningsförsök år 1659.³³

Nuets fäder

Bland de samtida fadersgestalterna var det Gud och konungen som dominerade propagandan.³⁴ Hur porträtterades dessa? Under Stora nordiska kriget representerades det gudomliga i första hand av Herren Sebaoth – Härskarornas Herre – från Gamla testamentet: en krigsgud och hämnare som partiskt ingrep i händelsernas gång för att hjälpa eller straffa sitt utvalda folk.³⁵

Den allmänna svenska kyrkoförbönen av år 1700 väddjar till Herren att ”vara en eldsmur om vårt kära Fädernesland [...]” Därefter blir tonfallet mer aggressivt: man ber Gud att sätta ”de förmättna Fiender en ring i näsan och ett

betsel i munnen, att de med blygd måtte draga tillbaka den vägen de komna är.³⁶ I det danska böndagsplakatet från december 1709 hyllas Herren som krigarnas krigare – ”Du rette strids-kæmpe”. Allra underdånigast ber man honom att ”føje” sitt ”sværd til kongens sværd”, och själv träda in i striden för att hjälpa sina krigare:

Gak du selv, Mægtige HERRE Sebaoth, med din Tienere i Striden, og føre Han med glæde igien til oss af striden, ti Han forlader sig paa Dig alene, Du est hans Styrke, hans Hielm og Saligheds Skiøld imod alle hans Fiender, hans faste Slot i Nødens Tid.³⁷

Dessvärre var det långt ifrån säkert att det gudomliga beskyddet blev till verklighet. Men detta berodde inte på Gud, utan på folket och dess obotliga syndfullhet. All ondskasomslank genom Herren Sebaoths eldsmur var självförvållad.³⁸ Sålunda fastslog propagandan att Gud besatt all den manlighet man kunde förvänta sig av fädernas himmelske fader.

Betoningen av det faderliga ansvaret är ännu tydligare i kungabilden. Både Fredrik, Karl och det svenska riksrådet anspelade aktivt på sina ansträngningar för undersåtarnas säkerhet. I det svenska böndagsplakatet för år 1710 hänvisade rådsherrarna till det omfattande beskyddarmandat som genom kungens frånvaro lagts på deras axlar: ”den oss åliggande och anbefallda omsorgen att vaka för Hans Kongl. Maj:ts Rike och Undersåtars välfärd och hälsa, samt avvärja all fara och olägenhet [...]”³⁹ Och en dansk förordning av år 1701, angående inrättandet av en landsmilis, inleddes med följande strofer:

Wi Friedrich den Fierde, af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, etc, Gøre alle vitterligt, at Wi af den Kongelig Omsorg, som Wi uaskadelig bære for Wores kæere og troe Undersaatters Conservation og Sikkerhed [...]”⁴⁰

Kungen som talar i texten regerar med Guds nåde – han är tillsatt av Gud, men även om hans auktoritet alltså var lika helig som amen i kyrkan var propagandan noga med att framhålla majestätets ansträngningar för ”de kära undersåtarna”. Här ser vi tydliga uttryck för det kontraktstänkande som tidens korporativa samhällssyn gjorde till basen för överhetens legitimitet – undersåtarna betalade skatt och svor kungen sin lydnad i utbyte mot beskydd.⁴¹

Att framhålla kungens trohet mot samhällskontraktet var extra viktigt under ofredsår.⁴² De tidigmoderna myndigheterna var medvetna om betydelsen av att informera befolkningen i samband med större kriser. Och det var essentiellt att pejla in rätt kommunikationsform: att hitta tilltal som ställade missnöje och mobiliserade kampvilja.⁴³ Det krigstida tilltalet innebar att monarkens manlighet hamnade i fokus. Som historikern Gunner Lind

noterar i en artikel om dansk 1600-talspatriotism var kungen "det konkreta uttryck for fædrelandet" när kriget stod för dörren.⁴⁴ I kraft av sitt ämbete utgjorde kungen den yttersta av landets fäder: den fysiska inkarnationen av rikets storhet och forntidens mandom. Därigenom förlänades kungen en status som hegemoniskt mansideal.⁴⁵ Majestätets utstrålning var alltså inte bara det ultimativa provet på fädernas styrka. För ett rike i krig var den ett allomfattande exempel på den kraftfulla manlighet som undersåtarna skulle eftersträva i sina handlingar.

Detta medförde specifika krav vid utformningen av den kungliga självbildningen. En pedagogisk handledning från år 1690, framställd för den blivande Karl XII, framhöll hur viktigt det var att kronprinsen lärde sig dygden *Fortitudo*. Denna glosa översätts i moderna svensk-latinska ordböcker till styrka eller mod, men den aktuella föreskriften fastslog betydelsen "i vårt modersmål [som] manlighet eller manhaftighet".⁴⁶ Året dessförinnan hade den sjuårige kronprinsen noterat i sin dagbok att "en Karl måste aldrig gråta".⁴⁷

Bemödandet att framhäva majestätets manlighet kan inte bara skönjas i förordningarnas tonfall. I skillingtryck, böndagstexter och relationer var det vanligt att kungen skildrades i fältmässiga sammanhang. Den militära estetiken var särdeles utvecklad i fallet Karl XII. Tidigare forskning har poängterat hur medvetet Karl själv bidrog till iscensättelsen av en soldatmässig kungaprofil.⁴⁸ Detta gällde inte minst bildkonsten, då han mot tidens trender lät sig avbildas utan peruk och riksregalier, endast iförd en enkel blågul soldatuniform.⁴⁹ Framställningen av Karl XII som simpel men skicklig soldat figurerade också i den skriftliga propagandan. Gunno Dahlstiernas berömda *Göta Kämpavisa*, med en svärdssvingande soldatkung i första ledet vid Narva, är ett paradigmiskt exempel på hur Karl XII avbildades i de svenska texterna.

Segerårens färgsprakande skildringar avmattades dock under loppet av det långa kriget. I skrift framställdes kungen alltmer som en ödestyngd hjälte av den tragiska skolan, tappert fäktande för en rättfärdig sak mot övermäktiga fiender. Denna hjältebild kan illustreras av skillingtrycket *En Andelig WISA, Öfwersänd af Hans Kongl. Maj:t ifrån lägret, år 1709*. Här framställs kungen som en vemodig landsfader, som "med huvud bar" står under den centraleuropeiska natthimlen och "räknar natt och dar" till freden och hemkomsten. Med en appell till soldaternas anhöriga presenteras denna konung som "änkors och farlösas vän". Krigstrött och kärleksfull begråter han alla tappra "vänner" som fallit i strid. Samtidigt lyfts kampens nödvändighet fram genom en betoning av kungens osjälviska risktagande för "Svea barnens" säkerhet:

Se jag oskyldigt fäkta må
För Svea barnen alla,
Men milde Jesu, med mig stå,
Vill dem och Dig befalla,
Så skall jag fäkta redelig,
Så länge blodet rörs i mig;
Ty GUD står på min sida.⁵⁰

Den krigstida avbildningen av Fredrik IV var inte lika utstuderat soldatmässig. Krigarens syssla var aldrig någon väsentlig del av Fredriks kungagärning, varken reellt eller i propagandan – något som skiljer honom från såväl de svenska stormaktskungarna som hans egna företrädare på den danska tronen. Visserligen var han den drivande kraften bakom Danmarks massiva upprustning under Stora nordiska kriget, och han initierade en rad betydande reformer på det militära området. Men Fredrik var först och främst en ämbetsmannakung: den högsta byråkraten i en alltmer centraliserad statsadministration.⁵¹

Ändock var han medveten om den ideologiska betydelsen av att visa sig i stridens närhet. Exempel är landstigningen i Skåne och slaget vid Gadebusch 1712.⁵² Denna kungliga närvaro utnyttjades naturligtvis i propagandan. *De overblefne gamle Danske Hierters Fryde-sang* låter ofta Fredrik stå som symbol för den danska krigshären, till exempel i följande strof om fiskeläget Råås oskadliggörande: ”Hurtig paa landet Kong Fridrich er gangen, Med Rytter til Hest og Folket til Fods, Strax og paa timen en Raa han tog fangen [...]”⁵³

Genom att avbilda Karl och Fredrik i fält skapade man situationer där respektive konung kunde bevisa att han uppfyllde samhällskontraktet och förvaltade fädernas mandom. Således framhävdes rättmätigheten i kungens maktställning, och de allt hårdare krav som staten ställde på undersåtarna förlänades ett skimmer av rim och reson. På motsvarande sätt kunde fiendekungens legitimitet undermineras via fadersrollen. Man kunde skildra honom som alltför vek och kraftlös för manlig kamp.⁵⁴ En annan variant var den ansvarslösa krigarkungen som värderade krigaräran högre än undersåtarnas väl. Ett av de fylligaste exemplen är den danska krigsförklaringen, det så kallade *Danska manifestet*, och dess attacker mot Karl XII – attacker som måste förstås i ljuset av Danmarks charmoffensiv mot den skånska lokalbefolkningen. I texten framhölls skåningarnas lidanden som en av huvudorsakerna till den danska landstigningen. Detta lidande länkades direkt till Karl XII:s tivelaktiga karaktär:

bemælte Konges uroelige og hidindtil bekiendte hævnjærlige Conduite, som uden nogen Consideration for hans egne Underdaners derved u-forsvarligen forarsagende Ruin, allenste hensigter til hans Naboers Odelæggelse [...]⁵⁵

Kungen av Sverige var äregirig, hämndlysten och okänslig för folkets uthärdan. Om han ostört fick fortsätta sina krigsföretag skulle han ruinera sina undersåtar och förstöra sitt rike. Han var därför en ovärdig ättling till de heroiska förfäder som offrat allt för det svenska fäderneslandets fromma. Kort sagt, Karl XII var en usel far för sina barn och ett dåligt exempel för sina undersåtar.

Faderskap, manlighet & patriotisk gemenskap

Fortidens fäder och samtidens fadersauktoriteter förenades av ett överskuggande älggande: att beskydda de sina. Detta var en av hörnpelarna i det tidigmoderna fadersbegreppet. Den andra var makten att befalla – ett mandat som drog klara ideologiska paralleller mellan Gud Fader, den kungliga landsfadern och den lutherska husfadern.

I det tidigmoderna samhället var faderskap framför allt ett politiskt och juridiskt begrepp, delvis baserat på den romerska rättens *pater familias*. Men där fanns andra dimensioner. De dominerande fortplantningsteorierna kretsade fortfarande kring den aristoteliska idén om manskroppens primat: det var fadern som genom sin säd begåvade människofostret med liv. Kvinnokroppen fungerade enbart som behållare.⁵⁶ Betoningen av mannens avlingskraft kan i överförd bemärkelse anas i krigspropagandans fadersbegrepp. *Fäderna* i fäderneslandet hade skapat *landet*. Deras manliga offer gav i urtiden form och innehåll åt Sverige respektive Danmark. Ur fädernas blod hade det fötts ett rike.

Detta upphöjande av faderskapet skiljer sig från 1800- och 1900-talens nationella myter. Här var det framför allt modersfiguren som symboliserade nationen. Moder Svea blev exempelvis den dominerande personifieringen av Sverige. I sin avhandling *Den nationella modern* poängterar historikern Charlotte Tornbjer att kungens roll som familjefar var kraftigt nedtonad i svensk nationalism kring sekelskiftet 1900. Drottningen och hennes moderskap tillhandahöll en mer passande samlingspunkt för de nationella känslorna. En viktig orsak är att tidens äktenskapsideologi betonade moderns ansvar för hemmets trygghet och fortplantningen av nya medborgare.⁵⁷

De starka kopplingarna mellan kvinna, hem och reproduktion är i allt väsentligt en 1800-talskonstruktion. I det tidigmoderna samhället symboliserades *Det goda äktenskapet* och allt som därtill hörde av husfadern.⁵⁸ Och där bourgeoisins äktenskapsideologi talade om hemmet lyfte den

luthersk-ortodoxa staten fram huset – ett hus som likt 1900-talets svenska folkhem fungerade som symbol för en hel samhällsordning. I husets värld var det fäderna som representerade sammanhang och beständighet. Här hade riksgemenskapen ett manligt kön. Den var ett fädernesland.

För att undgå förväxling med den moderna tidens mer territoriella nationalism är det befogat att beskriva detta fädernesland som en patriotisk snarare än nationell gemenskap.⁵⁹ Som Peter Ericsson noterar i sin studie av Karl XII:s retoriska tilltal är ordet patriot nära besläktat med fadersbegreppet (*pater*). Ordet betecknade i äldre tid "en person som är trogen sin fader".⁶⁰ Att likt Ericsson avgränsa patriotismen till furstekulten är emellertid alltför snävt. Stora nordiska krigets patriotiska gemenskap handlade inte bara om troheten till en allomfattande *pater*, utan lika mycket om de mytiska parallellerna mellan historiens manliga *patres* och samtidens kungliga undersåtar.

Det måste poängteras att detta fädernesland var en krigets gemenskap. Och plikten för fäderneslandet handlade om krigsoffer.⁶¹ Goda patrioter betalade skatter och extraskatter och sände villigt söner och arbetskarlar när kungen kallade till vapen. Det förnämsta – det manligaste – offret var döden på slagfältet. Alltså: att vika undan eller uppvisa svaghet i strid var omanligt, men att dö på rätt sätt – att falla i tapper strid mot en övermäktig och gärna numerärt överlägsen fiende – var lika manligt som att segra. Och alla som var villiga att offra "liv och blod" i kungens krig hade en given plats i fäderneslandets gemenskap. Också rikets kvinnor kunde i det här sammanhanget hyllas för manligt uppförande, inte bara i egenskap av soldatmödrar utan också som sköldmör som i krissituationer "tog mannahjärta" i kampen mot fäderneslandets fiender.⁶²

Myten om fädernas manliga offer rymde ett löfte om odödlighet. I den svenska värnsvisan *Marbons mandom och trobet*, publicerad under de kritiska vintermånaderna 1709/1710, kan vi läsa den käcka reflexionen: "Lustigt att höra när Gud ger oss Frid, Då nämnas ju alla som varit i Strid."⁶³ Fäderneslandsbegreppet lockade undersåtarna med ett upptagande i denna räckta av hjältar "som varit i strid". Även om soldaten stupade skulle han få sin belöning, genom att bjudas plats bland de ärevördiga krigsmän som riket vilade på. För all tid framöver skulle han gnistra som en av rikets manliga ledstjärnor; som en av fäderna i det mäktiga fäderneslandet.

Summary

On the shoulders of fathers

Paternal symbols, manliness and patriotic community during the Great Northern War

The concept of fatherhood was a crucial element of political discourse in early modern Europe. By focusing on Scandinavian conditions, this article examines the deployment of paternal symbols in domestic propaganda during the Great Northern War (1700–1721). Two major strategies are discernable in the material. First of all, there were constant references to martial forefathers such as dead kings, Gothic warriors and military leaders from the Bible. Through this usage of the paternal imagery, the propaganda makers fashioned the past as a masculine golden age, and their receivers – the King's subjects – were urged to honour and recapture the manliness of bygone days, allegedly long lost, in all their deeds and thoughts. The second strategy was the fatherly representation of contemporaneous authorities, the foremost being the Lord Sebaoth of the Old Testament and the absolute King, both highlighted as mighty warriors as well as loving fathers. In the propagandistic universe, they were impeccable custodians of the fatherly obligation to protect and serve, hence worthy of their elevated positions as Pater Celestis and Pater Patriae. In this respect, the Lord and the King functioned as masculine role-models. Through this network of bellicose ancestors and paternal authorities, the subjects of Charles XII and Frederic IV were woven into a martial community of countrywide proportions and an explicitly masculine gender – the mighty Fatherland (Patria). However, although the propaganda makers frequently played upon the notion of a shared past, it was fatherhood rather than territory that made up the conceptual base, thus this community construct must be understood as patriotic rather than national.

1. För detaljer om fälttåget, se Arthur Stille, *Kriget i Skåne 1709–1710*, Stockholm 1903.
2. Ett problem när man företar dansk-svenska komparationer under Stora nordiska kriget är att länderna tillämpade olika tideräkningssystem. Danmark antog år 1700 den gregorianska kalendern medan Sverige följde en modifierad version av den julianska kallad den *svenska stilen*. I den här artikeln försöker jag följa den datering som anges i de historiska dokumenten från respektive rike. Där så icke är möjligt ges för enkelhets skull företräde åt den svenska dateringsprincipen.
3. Den fulla titeln lyder *Allerunderdanigste Gratulation Over den Stor-Maegtigste Kongis*

- KONG FRIDERICH Dend Fierde Hans Seyer-Rige Vaabens Fremgang udi Skaane. Som har Slaget de Svenske paa flugten ved Taasebro taget over 699 Mand med Fander, Standarter, paucker och Stycker tilfange, og gjort sig ald deris Magazin og Pagage til bytte den 23 jan: Anno 1710, Hamburg 1710.*
4. Under den kulturhistoriska fas som granskas i denna studie – senbarocken – var övertygelse och omvändning tillika en essentiell aspekt av ”den goda konsten”. Se Sebastian Olden-Jørgensen, *Poesi og Politik. Lejlighedsdigtningen ved enevældens indførelse 1660*, Köpenhamn 1996, s. 17ff.
  5. Se exempelvis Bertrand Taithe & Tim Thorn-

- ton, "Propaganda: a Misnomer of Rhetoric and Persuasion?", i Bertrand Taithe & Tim Thornton (ed.), *Propaganda. Political Rhetoric and Identity 1300–2000*, Sutton 1999, s. 1ff. Jag för en mer djuplodande diskussion om propaganda som vetenskapligt problem och historiskt källmaterial i "Bocken, räven & dygdiga damen. Könsmetaforer i svensk-dansk propaganda under Stora nordiska kriget" *Historisk Tidskrift* (Köpenhamn) 2005 105:1, s. 99ff.
6. För en god introduktion till den tidigmoderna statspropagandan, se Allan Ellenius (ed.), *Iconography, Propaganda and Legitimation. The origins of the modern state in Europe, 13th–18th centuries*, Oxford 1998. Ett aktuellt exempel på historisk propagandaforskning är Anna Maria Forsberg, *Att hålla folket på gott humör. Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680*, Stockholm 2005.
  7. Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets sambälle*, Lund 2001, s. 33ff.
  8. Peter Ericsson, *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*, Uppsala 2002, s. 80f.
  9. Skillingstryckens värld presenteras mycket väl i Margareta Jersild, *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*, Stockholm 1975. Ett utmärkt danskt arbete är Flemming Lundgreen-Nielsen & Hanne Ruus (ed.), *Svøbt i mår. Dansk folkevisekultur 1550–1700*, Köpenhamn 1999–2002. Det sistnämnda verket behandlar emellertid inte skillingstryckens propagandistiska kvalitéer, utan koncentrerar sig på visornas funktion i den adliga kultursfären.
  10. Exempelvis Ingvar Andersson, "Göta Kämpavisa och dess skildring av Narvaslaget", *Karolinska förbundets årsbok* 1927; Sture Bolin, "Wilhelm Kruse. Ett bidrag till kändedomen om den politiska agitationsdiktningen under kung Karl XII", *Karolinska förbundets årsbok* 1929.
  11. Kurt Johannesson, *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock*, Stockholm 1968, s. 129.
  12. Bernt Olsson, "De tre Karlarna i samtidslitteraturens spegel", i *Tre Karlar. Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*, Stockholm 1984, s. 97. För det danska fallet, se Olden-Jørgensen.
  13. Beträffande den svenska propagandan görs samma observation av Anna Maria Forsberg, 1998, "Gläd tigh nu o Swea-rike! Segervisorna från slaget vid Narva 1700 – Propaganda eller spontana kungahyllningar?" *Karolinska förbundets årsbok* 1998, s. 136.
  14. I ovanstående studie av visdiktningen kring Narva-slaget visar Anna Maria Forsberg att skillingstrycken ofta var ett slags "folkligande" av de officiella relationerna. Se Forsberg, 1998, s. 137.
  15. Stefan Bohman, Kerstin Davidson & Johan Söderberg, *Krigsvisor. Svensk värnings- & krigspropaganda från 30-åriga kriget till Gustav III*, Stockholm 1981, s. 7f.
  16. Jersild, s. 14ff.
  17. Den fullständiga titeln är *En Liden Gratulation til Den Danske Søemand Som gaf sig op at Dandse med Svenske Sophie, den 5 Maj 1711, og tog samme med sig til Bytte. Hvorfore Jeg med andre tacker skyldigt. Melod. Seel hvor bryster sig Lovise, etc.*, i 29 *Viser angående Krigen 1709–1720. Samlingsbind*, Köpenhamn 1720.
  18. Den sistnämnde figurerar exempelvis i *Thet af Danmark oskyldigt angripte Swerige, uti en Christelig Predikan öfwer Evangelium Dom. III Advent., Matth. XI. v.2. seqq. För Kongl. Hofwet i Stockholm Förestält och vindicerat af Hennes May:ts Hoffpredikant Gustaf Adolph Humble, Åhr 1710. Stockholm, Hos Job. Henr. Werner. Kongl. Booktr. Stockholm 1710.*
  19. *Wälmente Tanckar Öfwer den gloriösa SEGER som den Swenska Armeen, igenom Gudz Råd, erhöit Emot den Danske, Wid Helsingborg den 28 Februarii 1710, Framtedde Af den som til at see Swenska Hieltar hära Lager, Til Swea Landz bästa, Mycken Längtan Hafwer. O Moelibee Deus nobis haec otia fecit. Stockholm, uti Kongl. Boktryckeriet hos Job. Hen. Werner 1710, Stockholm 1710.*
  20. Se exempelvis artiklarna av Kurt Johannesson och Friedrich Polleross i Ellenius.
  21. Peter Burke, "State-Making, King-Making and Image-Making from Renaissance to Baroque. Scandinavia in a European Context", *Scandinavian Journal of History* 1997, s. 4.
  22. Det har skrivits en hel del om stormaktstidens svenska göticism. Johannessons ovan anförda monografi håller fortfarande hög klass, andra intressanta studier är Bengt Ankarloo, "Europe and the glory of Sweden. The emergence

- of a Swedish self-image in the early 17th century”, i Göran Rystad (ed), *Europe and Scandinavia. Aspects of the Process of Integration in the 17th Century*, Lund 1983; samt Sverker Arnoldsson, ”Krigspropagandan i Sverige före trettioåriga kriget” i Göran Rystad (ed.), *Historia kring trettioåriga kriget*, Stockholm 1994. Jag har inte funnit någon systematisk studie av den danska cimbrermyten. Harald Ilsoe för dock en utmärkt men allmänt hållen diskussion om dansk förfaderskult i sitt bidrag till *Dansk identitetshistorie*. Se Harald Ilsoe, ”Danskerne og deres fædreland. Holdninger og opfattelser ca. 1550–1700”, i Ole Feldbæk (ed.), *Dansk identitetshistorie 1. Fædreland og modersmål 1536–1789*, Köpenhamn 1991.
23. ”De overblefne gamle Danske Hierters Frydesang” i *29 Viser angæende Krigen 1709–1720*.
  24. Ewert Wrangel, ”Helsingborgssegern i dikt och visa”, i Samuel E. Bring (ed.), *Magnus Stenbock. Minneskrift på 200-årsdagen af slaget vid Helsingborg*, Stockholm 1910, s. 73.
  25. *Det å Nyo Sig Lefwandis vijsande HOPP till en önskelig Frijd, då den genom den Alswåldige GUDENS kræfftige Bijstånd, Hans Kongl. May:t wår allednådigste Konungs, Konung CARL den Tofftes lykkelige Wappen, Hans Höggeslige Excell:ces hr Grefwe Magnus Stenbocks Försichtige och Tappre Anförande, wid staden Helsingborg d: 28 Febr. 1710 erhåldne härliga Säger. Åbret der efter, wid een Academisk Solennitet wart ibogkommen, först efter Collegii anordning, uti een Latinsk Poesi, af Hr. Professoren And. STOBÆO, försestält och publicerat, Men nu af Autore på Swånska Rijm öfwersatt. Tryckt Åhr 1711, den 4 Apr.*, Stockholm 1711.
  26. Ett centralt arbete är första bandet i *Dansk identitetshistorie*. För en mer uppdaterad diskussion, se Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Stockholm 2000; Tine Damsholt, *Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet*, Köpenhamn 2000; Norman Housley, ”Pro deo et patria mori: Sanctified Patriotism in Europe, 1400–1600”, i Phillippe Contamine (ed.), *War and Competition Between States. The Origins of the Modern State in Europe, 13th–18th Centuries*, Oxford 2000.
  27. Se Joan B. Landes och Karen Hagemanns artiklar i Stefan Dudink, Karen Hagemann & John Tosh (ed.), *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*, Manchester & New York 2004.
  28. Ericsson, s. 169.
  29. Ett exempel på husmetaforer i propagandan kan anföras ur Andreas Stobæus, *Det å Nyo Sig Lefwandis vijsande HOPP*, 1710. Rikets väntan på konungen beskrivs här i termer av ett stormskadat hus. Detta fallfärdiga ruckel kunde bara repareras av en kraftfull hushållare – ett dugligt och ansvarstagande husöverhuvud som organiserade timmermän, materiel och därigenom ”lagar allting så, att Huset sedan mäktar, att stå ut än en Pust, om den påkomma skall.” Denna efterlängtade hushållare var naturligtvis ingen annan än Karl XII.
  30. Peter Ericsson sammanfattar den karolinska faderssymboliken med orden: ”Både i det vardagliga och i det politiska livet framställdes alltså fadersauktoriteten som grunden för maktutövningen.” Se Ericsson, s. 112. För en diskussion om det lutherska husbegreppet ur ett manlighetshistoriskt perspektiv, se Andreas Marklund, *I hans hus. svensk manlighet i historisk belysning*, Umeå 2004.
  31. Ilsoe, s. 51ff.
  32. ”Missive til Magistraten og Borgerskabet i Kiöbenhavn”, 27/7 1700, *Kong Friderich 4.s allernaadigste Forordninger og aabne Breve fra den 26. Aug. 1699 til 1730. Ordneede aarvis, med særskilt Titelblad for hvert Aar og Register, Bind I: 1699–1713*, Köpenhamn.
  33. Erfarenheterna från den 11 februari 1659 utvecklades tidigt till en hörnsten i den officiella danska riksmynen. Se Ilsoe, s. 56.
  34. Också i krigspropagandan framställdes Gud som tillvarons fasta punkt. Han genomsyrade alla epoker och var på så sätt tidlös. Men den samtida dimensionen – om man så vill den samtida ”inkarnationen” – var kraftigt accentuerad, i form av en allsmäktig faderlig närvaro: beskyddande, befallande och aktivt intervenerande; en fädernas fader som i propagandans nutid kommenderade kungar, straffade folkslag och sände riken i krig mot varandra.
  35. I såväl Sverige som Danmark skildrades det

- egna folket som Guds utvalda och det egna riket som ett nordiskt Israel. Rörande arvfjordens gudsförhållande svävade man emellertid på målet. Man hade svårt att påvisa något riktigt otillbörligt, då bägge rikena bekände sig till den luthersk-evangeliska kristendomen. Istället pekade man på motståndarens "dåliga sällskap": Sverige med "kristendomens store fiende" (Osmanska riket), Danmark med "det ogudaktiga Ryssland". För en närmare genomgång av biblisk mytologi i tidigmodern statspropaganda, se Nils Ekedahl, *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels prediko-konst*, Uppsala 1999.
36. *Böön wid närwarande swäre Krigs-Tijder*, 12/3 1700, Stockholm 1700.
  37. *Texter og Bønner til en extraordinarie alm. Faste- og Bede-dag, som skal holdes udi Danmark den 13 Decb. 1709. Med Kongel. Majests. allernaadigste Friehd. Köbenhavn/Trykt i Kongel. Majest. og Universit. Boogtrykkerie, Aar 1709*, Köpenhamn 1709.
  38. Peter Ericsson menar att böndagsplakaten och de religiösa kungörelserna sökte generera en "syndarens identitet" hos de svenska undersåtarna: kriget och allt medföljande elände var ett straff för folkets synder. Se Ericson, särskilt s. 90ff.
  39. *Kongl. Maj:ts Samtel. härwarande Råds PÅBUD om Fem allmänna Faste-, Bot- och Bönadedagar, som öfwer hela Sweriges Rike, Storförstendömet Finland, och Sweriges Crono tillhöriga och underliggiande Förstendömer, Land och Herrskaper högtideligen hållas och begås skola uti innevarande År 1710. Cum gratia & privilegio S: ae R: ae, Maj:tis. Cederholm, hos Joh. Werner Kongl. Maj:ts och Upsala Adad. Boktr, 17/12 1709*, Stockholm 1709.
  40. "Förordning Om Land-Militiens Indrettelse udi Danmark", 22/2 1701, *Frederik den Fjerdes Förordningar fra 1699 til 1730 ordnade aarvis, med særskilt Titelblad for hvert Aar og Register for hele Samlingen under eet*, 1699–1730.
  41. Förekomsten av ett tidigmodernt "sammhällskontrakt" mellan överhet och undersåtar är ett väldokumenterat förhållande i svensk forskning. Se exempelvis Peter Englund, *Det hotade buset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989; Åsa Karlsson, 1994, *Den jämlike undersåten. Karl XII:s förmögenhetsbeskattning*, Uppsala 1994.
  42. Ett intressant exempel är när frihetstidens myndigheter framhävde Fredrik I som allmogens beskyddare för att stävja missnöjet under Hattarnas ryska krig. Se Karin Sennefelt, *Den politiska sjukan: Dalupproret 1743 och fribetstida politisk kultur*, Hedemora 2001.
  43. Se Reuterswärd.
  44. Gunner Lind, "Gamle patrioter. Om kærlighed til fædrelandet i 1600-tallets Danmark", i Hans Jeppesen et al. (ed.), *Søfart Politik Identitet tilegnet Ole Feldbæk*, Viborg 1996, s. 112.
  45. Det komplexa begreppet *hegemonisk maskulinitet* introducerades av den australiensiska sociologen Robert Connell och har fått ett mycket brett genomslag. Här använder jag ordet "hegemonisk" för att infånga ett samhälles dominerande förhållningssätt till manlighet. Med påståendet om kungen som "hegemoniskt mansideal" menar jag att den sittande regenten fungerade som en sammanfattande sinnebild för det tidigmoderna samhällets officiella manlighetsbegrepp, i synnerhet under krig och orostider. För en liknande förståelse av kungarollen, se Kekke Stadin, "The Prince, the Hero and the Swedish Empire" i Kekke Stadin (ed.), *Society, Towns and Masculinity*, Huddinge 2001.
  46. Arne Losman, "Tre Karlars studier", i *Tre Karlar*, s. 20ff.
  47. Bengt Liljegren, *Karl XII. En biografi*, Lund 2002 [2000], s. 34.
  48. Se Jan Lindegren, "Karl XII", i Anders Florén, Stellan Dahlgren & Jan Lindegren *Kungar och krigare. Tre essäer om Karl X Gustav, Karl XI och Karl XII*, Stockholm 1992, s. 217ff.
  49. Ibid., men framför allt Peter Ericsson, "Bildens av suveränen", i Stellan Dahlgren, Anders Florén & Åsa Karlsson (ed.), *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*, Stockholm 1993, s. 148–174.
  50. *En Andelig WISA, Öfwersänd af Hans Kongl. Maj:t ifrån lägret, år 1709. Sjunges som: Ach HERre straffa icke mig uti &c. Tryckt i år. u. å. [Omkring 1709]*.
  51. Ole Feldbæk & Knud JV Jespersen, *Dansk udenrigspolitik historie. Bind 2. Revanche og neutralitet: 1648–1814*, Köpenhamn 2002, s. 151ff. Det aktuella avsnittet är författat av Jespersen.

52. Den senaste studien av Fredrik IV:s leverne är Marie Hvidts välskrivna *Frederik IV. En letsindig avvorsmand*, Köpenhamn 2004. För uppgifter om monarkens agerande under de nämnda krigshändelserna, se kapitlen "Skaane og Frederik!", s. 166–176, och "Sen blomstring", s. 192–212.
53. "De overblefine gamle Danske Hierters Fryde-Sang" i 29 *Viser angeende Krigen 1709–1720*.
54. Så avbildades Fredrik IV i det svenska skillingtrycket *Efterminne af Den Härliga Segren, Som GUD förlänte Sweriges Barn den 28 Februari Åhr 1710 emot JUTEN. Kan siungas som: Then signade dag*, u.å. [1710].
55. *Manifest eller En summariske Forklaring over de retmaessige og høj-vigtige Aarsager, som har beveget og saasom tvunget, hans kongel. Majest. til Danmark og Norge &c. &c. sine Riger og Lande imod Kongens af Sverrig mangfoldige Tiid efter andentvert imod Tractaterne forovede, og herefter befrygtelige woldsomheder og forurettelser, at beskierme, og med de i alle Folkes Ræt tilladelige Midler, næst den Højstes Bijstand, at sætte i tilstreckelig Sikkerhed*, Köpenhamn 1710.
56. John Gillis, "Bringing up Father. Britiske faderidentiteter fra 1750 til idag", *Den jyske historiker* 1992: 58–59, s. 154f.
57. Charlotte Tornbjer, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, Lund 2002, s. 247ff.
58. Denna äktenskapsideologiska förändring diskuteras närmare i Marklund, 2004.
59. Jfr Harald Gustavsson, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*, Stockholm 2000, s. 300ff.
60. Ericsson, s. 167f.
61. Detta noteras också av Gunner Lind i den ovan refererade artikeln. Se även Nordin, s. 154–178.
62. Detta tema kommer jag att utveckla i ett senare sammanhang. Exemplet med manahjärtat kommer från Wilhelm Kruses *Gudfruktige Soldaters och Trogne Undersåtares Dageliga Upmuntrings-Orwåde wid Närwarande Krigs- och Swåra hemsökelses-tijder. Under then Melodie: Lyckan kommer, lyckan går etc etc. Den Gud fruktar Lyckan fär*. Tryckt i år, u.å [1716].
63. Också detta skillingtryck författades av Kruse. Den fullständiga titeln lyder *Marboens trobet och mandom, beprijad vthi en wisa, bonom och androm til vpmuntring, alfwarligen at tiena Gud och konungen: sig och fäderneslandet medh modh och blodh mot fiendens bäfwande spetzar och lod, redeligen at förswara*, Stockholm 1710.